

STANISŁAWA JASIŃSKA

STEFANA GARCZYŃSKIEGO
WSPOMNIENIA Z CZASÓW WOJNY NARODOWEJ POLSKIEJ 1831
W NIEZNANYM AUTOGRAFIE

Poezje powstańcze Garczyńskiego, które tutaj omawiamy, częściowo poeta przepisał do zeszytu na czysto, częściowo są to teksty przerabiane, z licznymi skreśleniami i poprawkami. Weszły one do zbiorów Biblioteki Kórnickiej prawdopodobnie razem z autografem *Apostaty*¹ i przechowywane są z nim pod wspólną sygnaturą BK 1688 jako tej sygnatury poz. V.

Zeszyt oprawiony jest w kolorową okładkę z portretem Marcina Lutra, podobizną jego pisma oraz z datowanymi scenami z jego życia. U dołu na okładce wierzchniej znajduje się widok z podpisem „Eisenach 1500“ i firmą „Leipzig bei C. D. Loscher“; na spodniej okładce znowu widok z podpisem „Wittenberg 1500“.

Zawartość zeszytu, wydartą z okładki, składa się z 11 kart; numeracja kart świeża. Karty 1—3 z grubego prążkowanego papieru ze znakiem wodnym „C. G. Frank“ doszyte; między k. 2 a 3 wycięta w tej grupie jedna karta. K. 4/11, 5/10, 6/9 mają papier prążkowany ze znakiem wodnym: tarcza herbowa z koroną i podpis „Landsgemein“; k. 7/8 ma znak wodny „C. G. Frank“. Łużno został tutaj dołączony jeden arkusz, tj. k. 13/14, z papieru prążkowanego ze znakiem wodnym: tarcza herbowa z koroną i podpis „Erlbach“. Obie strony k. 13 zapisane, k. 14 czysta.

Zeszyt i dołączony arkusz zawierają w sumie 4 utwory, numerowane przez poetę, z licznymi odmiankami i skreśleniami. Piątą pozycję stanowi pierwotny rzut *Śpiewu* po bitwie pod Stoczkiem, zanotowany między luźnymi urywkami *Apostaty* (poz. III, 4 c). Poz. III omawianego zeszytu, tj. wiersz *Dla ludów*, uległa widocznie znacznym zmianom, gdyż poeta wydarł w tym miejscu część kart i przepisał utwór raz jeszcze po poz. IV., lecz bez nowej numeracji. Odmianki tego utworu znajdują się także na dołączonym do zeszytu arkuszu (k. 13) oraz wśród luźnych urywków *Apostaty* (poz. III, 3).

¹ Por. w tym zeszycie S. Jasińska, *Stefana Garczyńskiego „Apostata czyli Wacława życie“* (wstęp).

Nie przedrukowujemy tutaj pełnego tekstu *Wspomnień*. Porównano je jedynie z pierwodrukami i podano wszystkie odmiany, wynotowując różnice i skreślenia. Pisownię i interpunkcję autografu zachowano według zasad podanych we wstępie do *Apostaty*. Różnice w tym zakresie między autografem a pierwodrukiem zaznaczam tylko wyjątkowo. Występujące w rękopisie podkreślenia autora wyróżniamy spacją. Skreślenia ujęto w nawias ostrokątny.

K. 1—2 r.

I. Modlitwa obozowa

pisana w obozie pod Rudzienką dn. 7. maja.

Drukowana jako poz. 7 „*Wspomnień*“ w paryskim wydaniu „*Poezji*“², t. 2, s. 82—84. Nie było to jednak prawdopodobnie pierwsze wydanie. Wiersz ten po raz pierwszy ogłoszony był drukiem zdaje się już w r. 1831, gdyż na pierwodruku wiersza „*Lasek olszowy*“³ poeta podpisuje się jako „*Autor Modlitwy Obozowej*“, najwidoczniej ogłoszonej już wcześniej. W autografie kórnickim mamy:

Zwrotka 3 w. 3 Litwini.

Zwrotka 4 w. 4 A żyć; za ofiary. Wiersz ten poprzedza skreśl.: Dziś niech wspólne grzmia.

Zwrotka 5 w. 6 Do Litwy, tylko, do Litwy!

Zwrotka 6 w. 4 za świadki; w. 5. Za świadki.

Zwrotka 8 w. 1 ofiarnika⁴.

K. 2v.—4v.

II. Śpiew ochotników poznańskich wychodzących na Litwę

W obozie pod Brzeziniami.

Pierwodruk w paryskim wydaniu „*Poezji*“, t. 2, s. 85—87 jako poz. 8 „*Wspomnień*“. Datyiennej, podanej w druku: 26-go maja w autografie brak.

Zwrotka 1 Chór w. 2 Dalej — dalej pędźmy w biegu; Głos w. 2 duszę wpis. nad skreśl. słońce; w. 8 ukryty!

Zwrotka 2 Chór w. 2 jak w zwr. 1; Głos w. 6 i 7 posiadają dwie wersje skreślone:

Wersja 1

On złożony serca słońcem

On waszego szczęścia gońcem

² S. Garczyński, *Poezje*, Paryż 1833, t. 2.

³ Zob. w tym zeszycie S. Jasińska, *Nieznany odpis „Wspomnień obozowych“ Stefana Garczyńskiego*, poz. III.

⁴ W pierwodruku błąd zecera, popraw. w nast. wyd.

Wersja 2

Wolność złota kruszczem naszym

Poświęcony już pałaszem

Zwrotka 3 Głos w. 2 Jedne cele i nadzieje⁵; w. 4 Bronią pchniemy⁶;
w. 7 życiu⁷.

Zwrotka 4 Głos w. 3 Ona⁸; w. 5 Anioł w niebie; w. 7 I z aniołem
popraw. z pierwotn. I aniołem⁹.

Zwrotka 5 Głos w. 5 Tak więc za ślubne (płomyki) płomienie¹⁰
ołtarze; w. 3 skreśl.: Niech (zaskrzą) błysną (cięcia) ostrza pałaszy;
w. 4 (I do broni grzmia okrzyki) (I wolności zabrzmi pienie).

K. 4 v.—5 v.

III. Dla Ludów w Warszawie dn. 26 lipca

Non est meum si mugiat africanis Malus procellis
ad miseris preces decurrere.

Znajdujemy tutaj tylko dwie początkowe zwrotki przepisane na czysto i na karcie następnej dwie zwrotki końcowe wraz z odmianką — wszystkie skreślone. Karty z tekstem środkowym wydarte. Zwrotki początkowe, w wydaniu paryskim nieuwzględnione, ogłosił po raz pierwszy bez motta łacińskiego Stanisław Skórczewski w „Pismach Stefana Garczyńskiego“, Poznań 1860, s. 327—328 jako wiersze pośmiertne pod tyt. „Pieśń“. Z tym pierwodrukiem porównujemy autograf:

Zwrotka 1 ma w autografie tylko 8 pierwszych wierszy; w. 8 cudza
dłoń.

Zwrotka 2 w. 1 Biedna dziewczyna; w. 5 nie z tego już sioła; w. 7 czu-
łość przejął.

Na k. 5 r. znajdują się skreślone dwie końcowe strofy wiersza „Do
ludów“ i odmianka; równają się one w pierwodruku paryskim zwrotkom
14 i 15 i tam je też omawiamy. Wydarty utwór wpisał poeta po raz drugi
po poz. IV (k. 8r—11r) nie dając mu, jak wspomniano, nowej numeracji,
co wskazywałoby na to, że zachował dla niego poz. III. Wiersz jest prze-
rabiany i ma liczne skreślenia i uzupełnienia na marginesach. W pierwo-

⁵ W druku poprawka wprowadzona przez Mickiewicza, zob. T. Pini, *Rękopis Poezyi Garczyńskiego w przerobieniu przez Mickiewicza* (Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza, VI, 1898, s. 478).

⁶ W druku poprawka Mickiewicza, zob. Pini, *op. cit.*, s. 478.

⁷ W druku prawdopodobnie błąd zecera.

⁸ W pierwodruku błąd zecera, popraw. w nast. wyd.

⁹ W druku poprawka Mickiewicza, zob. Pini, *op. cit.*, s. 478.

¹⁰ Wyraz zarzucony, lecz nie skreślony.

druku stanowi on poz. 10 „Wspomnień“ (t. 2, s. 92—97). Tekstu prozą, jaki znajduje się w wydaniu paryskim, w autografie brak. Numeracja zwrotek pochodzi od autora. Poza zeszytem znajdują się jeszcze w rękopisie następujące fragmenty tego utworu:

a) Urywek bez tytułu, dołączony do zeszytu na luźnym arkuszu, zapisany na k. 13. Zawiera on zwrotki 6, 7 i 8 wraz z odmiankami; omawiamy je przy odpowiednich strofach.

b) Urywek odpowiadający zwrotce 8 (w pierwodruku s. 95), zanotowany wśród luźnych urywków „Apostaty“ (poz. III, 3); omawiamy go przy zwrotce 8.

K. 8 r.—11 r.

III. Dla ludów w Warszawie 26/7 31.¹¹

Non est meum si mugiat africanis Malus procellis ad miseris preces decurrere.

Zwrotka 1 w. 1 Słuchajcież tedy — kiedyś — już dawno —; w. 5 Słuchajcie dalej! — później — znów ożył.

Wiersz ten w pierwodruku został opuszczony, co zaznaczono w Sprostowaniach na końcu tomu 2.

Zwrotka 2 w. 2 jest życie poeta skreślił i dopisał u góry są losy, następnie kolej, lecz także skreślił.

Zwrotka 3 wpisana na stronie poprzedniej (k. 7 v.) i skreślona:

Błysły — jak księżyc błyska w chmur kłębie

Choć przed nim tarcz swą noc trzyma

Jak w nieodkryte słońcami głębie

Duszy zabłyśniesz oczyma

Tak wieczność wschodzi choć ciała nie ma

I śmierć cię wzbudzi na nowo.

Błysły! — i ręka była gotową —

I ciałem stało się słowo!

Następną wersję tej strofy wpisał poeta na odwrociu k. 8: w. 6 zbudzą nad skreśl. życiem.

Zwrotka 4 w. 4 Młodzieży.

Zwrotka 6 w. 4 i następne skreśl.:

Skończy się podróż zaczęta

Mniejsza gdzie! — tylko do pracy żwawo

Mniejsza, że niebo się chmurzy

Choćby i słońce zabłysło krwawo

Ster naprzód — płynmy wśród burzy!

¹¹ W druku wiersz ten ma datę „27 lipca“.

Ostateczną wersję tych wierszy wpisał poeta na marginesie: w. 7 Naglijcie piersią; w. 8 Milej oddychać śród burzy.

Zwrotka ta ma jednak jeszcze dwie wersje wpisane na arkuszu luźnie dołączonym do zeszytu, na k. 13:

⟨Dziś w potop zdarzeń arka już pchnięta
Na czasu wznosi się fali,⟩
⟨W potopie⟩ Dziś cudem zdarzeń arka się wzniosła
Na czasu płynie już fali,
Więc dalej bracia, do steru dalej
Dalej do żagli, do wiosła
Mniejsza — gdzie — mniejsza że niebo się chmurzy
Ster naprzód, na wiatr bisiory
Cel święty, wielki naszój podróży,

Poeta urwał i nie skreślając ustępu poprzedniego zaczął pisać na nowo:

Dziś w potop zdarzeń arka już pchnięta
Na czasu wznosi się fali,
Tylko kotwicy zerwijmy pęta
I w ⟨świat⟩ czas, i wraz w świat dalej
Mniejsza gdzie, mniejsza że niebo się chmurzy
Ster naprzód, na wiatry żagle
Naglijcie piersią jak ją bieg nagle
⟨Bo milej oddychać śród burzy⟩ Bo cel daleki ¹² podróży —

Zwrotka 7 autografu równa się zwrotce 8 druku i przy niej też będzie omówiona. Numeracja kilku dalszych zwrotek nie zgadza się z drukiem. W tych wypadkach pozostawiono ją zgodnie z drukiem, podając cyfrę w nawiasie graniastym oraz zaznaczając obok liczbowanie autografu.

Zwrotka [7] znajduje się na luźnym arkuszu (s. 13) w rzucie wcześniejszym:

⟨Tylko⟩ Oczy na gwiazdy, rękę na styrze
⟨Popłyniem bracia daleko⟩ ⟨I pędźmy⟩ I tak przez morza
[obszary,
Kto myśli szczyrze, kto działa szczerze
Kto pełen czucia i wiary
⟨O ten⟩ Takiego majtka morskie topiele
⟨I ziemskie ¹³ szanują prawa⟩ I losy szanują ziemi
Jego duch jako ółtarz ¹⁴ w kościele
Nad człekiem — ⟨przy Bogu stawa!⟩ między świętami
Ziemiem jest czuciem obawa.

¹² „daleki“ przerob. z „dalekiój“.

¹³ „ziemskie“ popraw. z ziemi.

¹⁴ W autografie „ułtarz“.

Stąd prawdopodobnie przeniósł poeta tę strofę do zeszytu na margines karty 9 bez numeracji: w. 2 przez morza obszary; w. 6 I kolej szanuje.

Zwrotka [8] 7:

Puścim gołąbka! — Świat litościwy
 Rózczkę nam ześle pokoju,
 U nas <krew płynie> wróg <w kraju> wszędzie — i bój po boju
 Ojciec, syn, brat już nieżywy
 Ja tą gałązką fale roztrącę
 I jak na łaskę Mojżesza
 Przepadną wały — <nieszczęść> wrogów tysiące
 Niech tylko ptaszek pośpiesza!

Na karcie 13v. strofa ta ma następujące wersje:

Wersja 1 skreśl.

Precz więc narody — bracia wyrodni,
 <Gdzie nasz posłannik> Gardziemy waszą pomocą

Wersja 2 skreśl.

Precz więc narody! — <my wam posłańca> gdzie jest nasz go-
 [niec

Gołąbka <posłali> wysłałam w swaty
 On różczki dawniej,

Wersja 3

Puścim gołąbka! w białym piór stroju
 Duchowi przystał¹⁵ świętemu
 Puścim gołąbka, rózczkę pokoju
 On dawniej <przyniósł> znosił Noemu
 Może i dzisiaj rózczkę <przyniesie> oliwy
 Rózczkę przyniesie nam zgody
 Świat przecież wielki, świat litościwy,
 A na nim ludzie — narody!

Wersja 4

Puścim gołąbka w <stroju> szacie piór białej¹⁶
 <Duch> Nad światem zawisł Duch święty
 Kiedy potopu chmury deszcz lały
 On kiedyś skrzydłem rozpięty
 Pierwszy gór dojrzał wyrosłe barki
 I rózczkę przyniósł <Noemu> <zieloną> oliwy,

¹⁵ „przystał“ przerob. z „przypadł“.

¹⁶ „białej“ przerob. z „białym“.

I nam dziś może świat litościwy
Rózczkę chce zesłać do arki —

Tę ostatnią wersję przepisał poeta w zeszycie na marginesie k. 9 bez numeracji w miejsce nie skreślonej strofy 7:

Puścim gołąbka — w piór szacie białej
Nad światem zawisł Duch święty
Kiedy potopem chmury wylały
On kiedyś skrzydłem rozpięty
Pierwszy gór dojrzał wyrosłe barki
I rózczkę przyniósł oliwy
I nam dziś może świat litościwy
Laury chce zesłać do arki —

Redakcja ostateczna, zgodna z drukiem, znajduje się wśród urywków „Apostaty“ (poz. III, 3): w. 7 Tak i nam (dzisiaj) rózczkę świat litościwy.

Zwrotka [9] 8 w. 7—8:

〈Świata całego są nasze —〉 Ludy pomnijcie — wspólne są dzieje
〈Świata całego —〉 I wspólne — nasze katusze!

Zwrotki 9—12 autografu są w całości lub częściowo skreślone.

Zwrotka 9:

Jam kiedy ciebie puszczał na wolą
Twych białych skrzydeł polotu
Piórka myślałem ziemię okola
I pewny twego powrotu
Choć burza wyła — noc była głucha
Na niebie krwawo i ciemno
Czekałem ciebie i wszyscy ze mną
Jak światła świętego Ducha!

Zwrotka 10:

Zstąpił on zstąpił z niebios — z wysoka —
〈Tchnąć bóstwem w białej〉 Kiedyś w gołąbka postaci
I każdy z mistrzów 〈duchem〉 usty proroka
Żyć — umrzeć — nauczał braci
A my — wysłałem w posłańca — sławę
A wy — przyjęli ją łzami,
Jakoby płakać tylko nad nami
Gdy nasze ofiary krwawe!

Zwrotka [10] 11:

〈Łzy wasze〉 〈tylkoż〉 〈cieką kiedy〉 Patrzcie o patrzcie jako
[bez miary]

Krew nasza płynie strumieniem
〈Gdy〉 〈Jak〉 Już pokolenie za pokoleniem

Ginie jak w ogniu ofiary
 (Gdy) (Już¹⁷ braci resztką cieniem¹⁸ za ciałem)
 Za braćmi z rozpaczą biegnie
 (I jak) Oni polegli, (tak) i każdy legnie
 Spuścizna — śmierć pozostałym!

Wiersze 5—8 tej zwrotki, zapisane na k. 13, mają rzut następujący:

A wy płaczecie — (płacz pozostałym) marne płkanie
 Gdzie działać trzeba z zapalem
 Upadniem — wieczność naszym podziałem
 Ale cóż z wami się stanie?

Rzut ten przeniósł poeta do zeszytu na margines k. 10 zmieniając wiersz 2, który następnie skreślił: Gdy (Kiedy) ludzie giną z zapalem i ostatecznie wpisał, również na marginesie, wersję ustaloną poprzednio.

Zwrotka 12 w autografie skreślona, w druku opuszczona:

(Płaczcie — łzy wasze — jak wy) A wy płaczecie? Łzy są bez-
 [pieczne —

Ale cóż dalej za niemi
 My zginiem jak i światło słoneczne
 Zaginie kiedyś dla ziemi
 I noc nastąpi — i myśl w obłędzie
 Światła zapomnieć nie zdoła
 Szukać będziecie (szczęścia) światła dokoła
 Nasz obraz — znajdziecie wszędzie!

Zwrotka [11] 13 w. 6 popraw. z I obraz męki wytłoczy.

Zwrotka [12] 14 w. 2 tysiąc nad skreśl. męki; w. 8 Bo nad skreśl. Jak.

Zwrotka [13] 15 nie różni się od drukowanej.

Zwrotki [14] i [15], 16 i 17 raz już wpisał poeta i skreślił na k. 5 zeszytu. Obie wersje wykazują niewielkie różnice:

Zwrotka [14] w. 7 w więzach nad skreśl. z nędzy.

Na karcie 5 w. 6 w żywej postaci; w. 7 aż z nędzy, głodu.

Zwrotka [15] zgadza się z drukiem; w ostatnim wierszu poeta podkreślił tutaj słowo wolności.

Na karcie 5 w. 5—8 mają dwie wersje:

Wersja 1

Niech się dłoń tylko z dłonią potrzyma
 Jak dusza w ciała postawie,
 Kto szczerze działa ten trwogi nie ma
 Ma ufność kto w świętej sprawie!

¹⁷ „Już“ popraw. z „Jak“.

¹⁸ „cieniem“ popraw. z „jak cień“.

Wersja 2

Jak dusza z ciałem tak i dłoń z dłonią
 Niech tylko <zeprze> <powiąże> <zwiąże> <się
 [szczerze> zawrze przymierze
 <Mniejsza co przyszłe losy odsłonią>
 <Działajmy w wolności wierze> My gińmy w wolności
 [wierze!]

K. 5v.—7v.

IV. Na dzień pospolitego ruszenia
 w obozie pod Kazuniem

Pierwodruk w wydaniu paryskim t. 2, s. 88—91 stanowi poz. 9 „Wspomnień”. W autografie kórnickim mamy:

Zwrotka 1 w. 7 uderzą wpis. za skreśl. zawisną.

Zwrotka 2 w. 7 jak w zwrotce 1.

Zwrotka 4 w. 2 Zniewaga obok skreśl. I hańba; w. 4 Pana nad Pany; w. 7 jak w zwrotce 1.

Zwrotka 5 w. 1 któż ręczy; w. 5 Módlmy się! — głosy; w. 6 ręka śmiała.

Zwrotka 7 w. 4 Pod Boga zostanie skrzydłem wpis. nad częściowo skreśl. <Myśl wiary podnieście> skrzydłem¹⁹.

Zwrotka 8 w. 6 Gdy błysną.

Zwrotka 9 w. 4 wybłyśnie za skreśl. wytryśnie; w. 7 mu popraw. nad skreśl. im.

Zwrotka 11 w. 2 zakątka; w. 5 niebieskim.

Urywki luźne „Apostaty”, poz. III 4c.

[V. Śpiew po pierwszej bitwie i zwycięstwie pod Stoczkiem]

Wiersz bez tytułu zapisany wśród luźnych urywków „Apostaty” z licznymi skreśleniami i poprawkami. Zwrotki nie numerowane. W wydaniu paryskim (t. 2, s. 68—70) jest to poz. 4. „Wspomnień”. W zestawieniu z tym pierwodrukiem autograf kórnicki wykazuje następujące różnice:

Zwrotka 1 w. 1. Hej śpiewajmy cześć <walecznym> rycerzom;
 w. 7—8

<Że Dwernicki z swym poczetem
 Dziesięć zabrał dział —>

¹⁹ Pini, op. cit., s. 478 „zostanie skrzydłem” podaje jako poprawkę Mickiewicza, gdyż w czystopisie było „Pod Boga stać będzie skrzydłem”. Właściwie jednak Mickiewicz przywrócił tu tylko formę pierwotną.

Wersja 2 na marginesie:

⟨Ich massy z naszym⟩ I my z małym ⟨głów⟩ sił poczetem
 ⟨I huk zagrzmiął dział⟩ Dziesięć wzięli dział.

Zwrotka 2. Poeta dwukrotnie wpisał i skreślił:

⟨Dziesięć dział ulanych z spiżu
 Trzysta żywych głów,⟩

Ostatecznie wiersze te zostały przeniesione do strofy 4:

Dziesięć dział ulanych z spiżu
 Pełno żywych głów
 A czterysta tam przy krzyżu
 ⟨Kryje mogił⟩ Bo głęboki rów —
 To ⟨na⟩ z początkiem nam wystarczy
 Jutro w pochód znów,

Zwrotka 3 na marginesie, skreślona, w druku częściowo odpowiada zwrotce 2:

Kto bohater? — bohaterem
 Żołnierz, ułan, lud
 ⟨Kto pobity — co z Wezyrem⟩
 ⟨Tak⟩ Geismar uciekł co z Wezyrem
 Dokazywał wprzód
 A dowódzca ⟨w świecie⟩ ⟨świat⟩ skryty światu
 Nasz Dwernicki nasz

Zwrotka 4 wpis. na marginesie; w druku jest to zwrotka 2:

Tam pod ⟨Szczątki⟩ ⟨Stoczki⟩ jeszcze ślady
 Ich radlących kul
 ⟨Tam pod Stoczkiem miesiąc błąd⟩
 ⟨Tam⟩ Bo pod Stoczkiem, ach zagłady
 Bo ⟨napadli⟩ obsiedli nas sąsiady
 Jako pszczołów ul
 A Gaismara na ich czele
 Można stawiał wódz
 Ich tysiące — nas nie wiele
 Chciał nas wszystkich stłuc.

Zwrotka 5 — w druku 3:

Zagrzmiął tedy z dział bez liku
 Konie popchnął wprzód
 Czernił się nam szyk po szyku
 I po ludzie lud
 Sam dowódzca był straszliwy
 Zna go Turków pan,
 Tysiącami obległ niwy
 My zaledwie łan —

Zwrotka 6 — w druku 4:

〈Któż bohater — bohaterem
 Żołnierz został nasz,〉
 Ale bagnet 〈czuje〉 rękę zmaca ²⁰
 Czuje jeźdźca koń
 Krótka była nasza praca ²¹
 Wróg porzucił broń
 Dziesięć dział ulanych z spiżu
 Pełno 〈żywych〉 〈wzielim〉 głów
 〈I mogiła tam przy krzyżu
 Ach głęboki rów —〉
 A czterysta tuż przy krzyżu
 Zakopano w rów

Zwrotka 7 — w druku 5:

To na pierwsze dość ²² 〈plonu〉 wawrzynu
 Żyj Dwernicki 〈żyj〉 nam,
 Tylko czyn niech rośnie z czynu
 〈A u Moskwy bram
 Nie zadługo znów staniemy〉
 〈A nie długo〉
 Wszędzie jak dziś łam
 Wszędzie jak dziś bierz armaty
 I w pień wroga siecz
 Wytnie w Smoleńsk jak przed laty ²³
 Wnet Chrobrego miecz.

²⁰ W druku poprawka Mickiewicza. Autograf ma wyraźnie „rękę“ nie „ręka“, jak według Piniego (*op. cit.*, s. 476) było w czystopisie.

²¹ W druku poprawka Mickiewicza, zob. Pini, *op. cit.*, s. 476.

²² „dość“ popraw. z „dosyc“. Tak też było w czystopisie; w druku poprawka Mickiewicza, zob. Pini, *op. cit.*, s. 476.

²³ Pini, *op. cit.*, s. 477, podaje, że w czystopisie było tutaj:

„Wytnie w Smoleńsk jak przed laty
 Wyszczerbiony miecz“.

Poprawkę w druku wprowadził Mickiewicz zmieniając Smoleńsk na Kijów.